

*Ю.А. Калагін,
канд. соціол. наук*

*Yu.A. Kalagin,
Candidate of Sociol. Sci.*

СОЦІАЛЬНА ДОМІНАНТА РЕФОРМУВАННЯ МЕДИЧНОЇ СФЕРИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Abstract. By the results of scientific studies performed at I. Kozhedub Kharkiv University of Air Forces, the author analyzes the social aspects of a reformation of the medical sphere at the construction of Ukraine's professional army and proposes some ways to improve the health protection sphere for military men and to solve the arising problems.

Сучасний етап реформування Збройних сил України ставить нові актуальні завдання щодо вирішення проблем збереження здоров'я військовослужбовця.

Військовослужбовець – центральна фігура процесу реформування збройних сил, а здоров'я, носієм якого він є, багато в чому обумовлює його функціональні можливості, тим самим виступаючи запорукою ефективного виконання завдань реформування. Аналіз питань збереження здоров'я особового складу стає необхідною умовою розкриття й удосконалювання соціально-професійного потенціалу військовослужбовця як рушійної сили й головної мети армійської реформи.

У сучасній науці проблема здоров'я людини – одна з найбільш складних соціально-філософських проблем. Дослідженню різноманітних аспектів даної проблеми, особливостей її прояву в різних соціальних групах, присвячено безліч робіт. У них відображені знання про здоров'я, вироблені протягом всієї історії розвитку людини. Окремі роботи присвячені розкриттю змісту категорії “здоров'я”, в інших досліджуються клінічні аспекти здоров'я, при цьому акцент робиться переважно на патологію, досліджуються й фактори, що детермінують здоров'я, самостійну групу становлять роботи, що розглядають шляхи й засоби охорони здоров'я людини. Частина досліджень становлять теоретичні, фундаментальні розробки, що вирішують філософсько-методологічні питання здоров'я та його охорони, інші носять більш прикладний характер і широко використовуються в практиці охорони здоров'я. У переважній більшості робіт, особливо на ранніх етапах розробки, у поняття здоров'я вкладається переважно медико-біологічний зміст і не береться до уваги соціальний зміст. Останнім часом ті й інші види досліджень здоров'я поєднуються в комплексні, міждисциплінарні, що багато в чому підвищує їх суспільну значущість і в теоретичному, і в практичному планах. При цьому в розробці проблем здоров'я поряд із вченими-медиками беруть участь представники соціально-гуманітарних суспільних наук: економісти, психологи, філософи, правознавці, соціологи.

Сьогодні значно активізувалася наукова робота з вивчення військово-соціальних проблем, яка проводиться у наукових та навчальних закладах Міністерства оборони України. Дослідженню соціальних проблем сучасних збройних сил та пошуку адекватних шляхів їх розв'язання в умовах переходу до контрактного принципу комплектування, присвячені науково-дослідні роботи, які виконуються на кафедрі психології та педагогіки Харківського університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба. Зокрема нещодавно завершена науково-дослідна робота, метою якої була розробка концептуальних засад вирішення соціальних проблем комплектування Збройних сил України військовослужбовцями, які проходять військову службу за контрактом. Окремі результати дослідження автор викладає у цій статті.

Досліджуючи проблеми у військово-соціальній сфері, ми дійшли висновку, що сьогодні дуже актуальні проблеми медичної сфери Збройних сил України.

Аналіз сучасного стану медичної сфери Збройних сил України дозволив нам зробити висновок, що більшість керівних документів, настанов, наказів з практичної роботи охорони здоров'я військовослужбовців враховують показники, що відображують, як правило, не стільки здоров'я, скільки патологію (захворюваність, травми, інвалідність, смертність). Інакше кажучи, аналізуються переважно негативні характеристики здоров'я військовослужбовця. В основу стратегії роботи органів медичної сфери Збройних сил України також покладені переважно показники, що відображують негативні характеристики здоров'я військовослужбовців [1; 2].

Однак протягом останнього десятиліття у медицині України відбуваються стрімкі зміни, пов'язані як з розвитком медичної науки у світі, так і розвитком соціально-гуманітарних наук – появою нових знань про людину, її можливості, її будову, про залежність її від навколишнього середовища та соціуму.

Багато вчених сьогодні висловлюють думку про те, що настав час методологічної переорієнтації в аналізі стану здоров'я людини. Вони відзначають, що не можна в аналізі й оцінці здоров'я орієнтуватися тільки на показники патології і, крім медико-біологічних аспектів здоров'я, варто повніше брати до уваги соціальні аспекти, умови професійної діяльності. Сутність пропонованої методологічної переорієнтації бачиться в перенесенні акценту з вивчення хвороб, хворої людини, патології взагалі на дослідження саме здоров'я, здорової людини. Така переорієнтація повинна стосуватися не тільки питань вивчення здорових людей і виявлення факторів, що детермінують прямі характеристики здоров'я, її мета припускає акцентування уваги на збереженні й розвитку здорових людей. Інакше кажучи, переорієнтація, про яку йде мова, не може бути обмежена тільки методологічними рамками, вона повинна мати практичний вихід, що стосується посилення уваги до таких проблем, як профілактика, включаючи диспансеризацію й формування здорового способу життя.

Переорієнтація у вивченні проблем здоров'я людини поставила ряд проблем, серед яких однією з основних є уточнення змісту самого поняття “здоров'я”, а вірніше, – пошук найбільш адекватного його визначення. При цьому під адекватністю поняття мається на увазі здатність його найбільш повно відображати явища й процеси, що відбуваються в реальному житті, без врахування яких важко або й безглуздо говорити про здоров'я.

Розглянемо еволюцію поглядів на зміст категорії “здоров’я”. Тривалий час у переважній більшості робіт здоров’я трактувалося як медико-біологічна категорія, але згодом у пропонуваніх визначеннях все частіше почали приділяти увагу й соціальному аспекту здоров’я, пропонувати відповідні зміни до його дефініцій. Це цілком обґрунтовано, оскільки здоров’я безсумнівно не тільки складна медико-біологічна категорія, але в ній відображується й соціальна сутність, соціальні умови й результати життєдіяльності людини. Зокрема, багато авторів стали розуміти під здоров’ям стан не тільки біологічної, але й соціальної адаптації, у ході якої людина пристосовує навколишнє середовище до своїх потреб, а не тільки пристосовується до нього сама [3].

Усе більше прихильників знаходить точка зору, відповідно до якої здоров’я індивіда може бути визначене як стан організму людини, що забезпечує повноцінне й ефективне виконання ним соціальних функцій. При цьому важливою умовою збереження, зміцнення й розвитку цього стану є ведення індивідом здорового способу життя. Таке визначення має на увазі і медико-біологічний аспект, тобто погодженість у взаємодії всіх систем організму, урівноваження їх діяльності із середовищем, адаптація організму до умов середовища й соціальний аспект. Під повноцінним й ефективним виконанням людиною соціальних функцій розуміється цілий комплекс завдань, виконуваних людиною. Назвемо основні з них. По-перше, повне в обсязі і якості виконання трудових обов’язків відповідно до статевих та вікових особливостей індивіда; по-друге, участь у суспільно-політичному житті; по-третє, сприятливі особисті відносини із членами трудового колективу; по-четверте, виконання сімейних обов’язків (відповідно до сімейного статусу, настанов у родині, статі й віку індивіда).

Нові знання про здоров’я людини знайшли відображення в офіційних документах. Так, визначення, що було прийняте Всесвітньою організацією охорони здоров’я (ВООЗ), значно розширило зміст цієї категорії. У ньому вказується, що “здоров’я є станом повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів”. Це визначення має кілька принципових переваг. По-перше, здоров’ю наданий самостійний, незалежний від хвороби статус; по-друге, в ньому підкреслюється неоднозначність співвідношень між здоров’ям і хворобами, відсутність останніх не є абсолютним критерієм здоров’я, у силу чого людина, здорова за традиційними медичними поняттями, може не перебувати в “зоні благополуччя” і, отже, бути нездоровою за більш строгими оцінками. По-третє, у визначенні ВООЗ в один ряд із традиційними компонентами здоров’я (фізичним і психічним) поставлений ще один компонент – соціальний. Нерозривність біологічного і соціального в природі людини робить такий підхід цілком виправданим. І, нарешті, по-четверте, дане визначення містить основні компоненти здоров’я – фізичне, психічне, соціальне. Як наслідок, здоров’я поступове перестало розглядатися як тільки медичне поняття, а набуло більш широкого трактування.

Таким чином, при формулюванні поняття “здоров’я” потрібен широкий підхід з урахуванням не тільки соціальних і біологічних спроможностей людини, але й умов, у яких вони реалізуються у визначених типах професійної діяльності. Така

постановка питання, за якої характеристики індивіда, що відображають поняття здоров'я, тісно зв'язані зі способом життя, сприяє орієнтації на профілактичний аспект здоров'я, його оцінки з позицій професійної діяльності і його охорони. У рамках цього підходу індивідуальне здоров'я розглядається крізь призму життєдіяльності, саме на ній робиться головний акцент і через неї визначається як стан оптимальної життєдіяльності людини, що забезпечує повноту реалізації її сутнісних сил. Теоретична база такого підходу знаходиться в рамках віталістичної концепції, яку активно розробляють російські вчені під керівництвом С.І. Григор'єва. Сьогодні ця концепція активно розвивається у рамках нової соціологічної парадигми – соціології життя, яка, по-перше, будується на єдності теоретико-методологічного та емпіричного рівнів соціологічного знання, по-друге, в центрі її уваги знаходиться соціальна людина, взаємодіюча з багатовимірною людиною як суб'єктом життєдіяльності: культурним, біологічним, духовно-психічним, космічним тощо; по-третє, вона розглядає соціальну реальність як багаторівневу, тісно пов'язану з багатовимірним життєвим середовищем [4]. Фундаментальне значення має та обставина, що віталістична соціологія наполягає на необхідності цілісного аналізу людини як біопсихосоціальної істоти, яка має не тільки актуальний соціальний контекст буття, але й біопсихосоціальну історію, необхідності системного розгляду таких проблем, які на перший погляд, далекі одна від одної, але які насправді стали найважливішими характеристиками сьогоденної соціальної реальності. Важливим є той факт, що автори віталістичної соціології, розкриваючи змістовні положення концепції життєвих сил людини, постійно наголошують на важливості такої її характеристики, як здоров'я, причому акцент робиться не на традиційному тлумаченні цього поняття, тобто фізичному здоров'ю, а на здоров'ю як соціальному феномені, що характеризується єдністю фізичного здоров'я, фізичної сили людини, можливостей її психіки, соціального потенціалу, суспільних зв'язків, вмінь, навичок, знань тощо [5].

Висновки віталістичної соціології дозволяють по-новому подивитися на проблему здоров'я людини. Наприклад, вирішення актуальних проблем забезпечення ефективного функціонування й розвитку суб'єктів соціального життя необхідно шукати на міждисциплінарному рівні. Створення умов для повноцінного виконання основних ролей людини не тільки в професійній сфері й у родині, але й в інших сферах громадського життя можливе тільки при достатньому рівні фізичного, психічного й соціального здоров'я людини одночасно. Саме принцип єдності, цілісності життєвого простору, взаємозалежності фізичного, психічного й соціального здоров'я людей повинен бути покладений в основу такої роботи.

Запропоновані зміни в теоретичних судженнях про здоров'я, безсумнівно, висувають проблему його виміру, йдучи від прямих, а не від зворотних його характеристик, тобто характеристик, що відбивають позитивну сторону біологічного, психологічного й соціального стану індивіда. Не вирішивши проблеми виміру здоров'я з позитивних позицій, не можна говорити про переорієнтацію в дослідженні здоров'я, тобто, як відзначалося вище, перенесення акценту на вивчення стану здорових людей.

Імовірно, на протипагу показникам, що характеризують такі негативні явища, як захворюваність, інвалідність, смертність й інші, у цьому випадку буде потрібна система позитивних показників. Що таке позитивний показник здоров'я? На нашу думку, це показник, що містить сутнісні характеристики здоров'я індивіда. Його величина дає пряму характеристику стану організму індивіда на певний момент і його здатності повноцінно виконувати соціальні функції. Оскільки така величина дає позитивну характеристику (а не негативну, не від протипного), як справедливо помітила Є. Н. Кудрявцева, її з повним правом можна назвати позитивною [3].

Як основні критерії визначення позитивних показників здоров'я індивіда, крім наявності в нього медико-біологічних ознак здоров'я, також необхідно брати до уваги повноцінне виконання ним соціальних функцій. Таким чином, критерії охоплюють медико-біологічну (фізіологічну), психологічну, соціальну передумови, що лежать в основі можливості для людини виконувати свою основну соціальну роль.

Вироблення позитивних показників здоров'я індивіда – це певний спосіб використання знання про такі процеси, що відбуваються в організмі людини, які сприяють не тільки біологічному його розвитку, але й становленню його як особистості. Відповідно до цього отримане знання може служити не тільки засобом оцінки здоров'я, але й засобом, що сприяє вирішенню інших соціальних завдань, пов'язаних із прискоренням науково-технічного прогресу, проведенням реформ у різних сферах народного господарства. Природно, що для збору даних, необхідних для визначення позитивних показників здоров'я індивіда, тільки медичних показників недостатньо, потрібна й інформація, отримана в ході спеціальних соціологічних досліджень. У цих умовах стає актуальним завдання створення системи соціально-гігієнічного моніторингу.

Сучасні тенденції в медичному й соціально-гуманітарному знанні, безсумнівно, повинні знайти своє відображення й у вдосконаленні медичної сфери Збройних сил України. Соціальна домінанта реформування медичної сфери Збройних сил України повинна стати основною. Так, розробка системи позитивних показників здоров'я військовослужбовця має за мету вирішення відповідних завдань: по-перше, аналіз конкретних соціопсихобіологічних явищ, які втілюються в цих показниках; по-друге, установлення тієї практичної значимості, що буде надана цим показникам. Що стосується першого завдання, то в позитивних показниках здоров'я повинні відображатися різні сторони життєдіяльності військовослужбовця, які визначають його благополучний фізичний, психічний і моральний стан, його здатність повноцінно виконувати соціальні функції й вести здоровий спосіб життя. Практична ж значимість цих показників полягає в можливості для командирів і начальників мати у своєму розпорядженні дані про “запас” здоров'я військовослужбовця, зокрема про величину соціально-професійного потенціалу військовослужбовця [6]. Для військових керівників відкривається можливість управляти соціально-професійним потенціалом військовослужбовця в інтересах бойової готовності підрозділу.

При визначенні позитивних показників здоров'я військовослужбовця необхідно враховувати його потенційні характеристики. У цьому випадку мова йде про здоров'я військовослужбовців, які, на думку лікаря й за власною оцінкою, цілком

здорові, повноцінно й ефективно виконують свої соціальні функції, але одночасно мають шкідливі звички у способі життя (курять, зловживають алкоголем, не виконують належних гігієнічних вимог до режиму дня, харчування, відпочинку й т.д.). Хоча показники здоров'я такого військовослужбовця досить високі на даний момент, потенційно він нездоровий, оскільки перелічені порушення є факторами ризику, що можуть викликати те або інше захворювання. Підсумкові показники здоров'я такого військовослужбовця не можуть мати високої оцінки.

Природно, що показники здоров'я військовослужбовця – не статичні, раз і назавжди дані оцінки, вони динамічні, міняються разом з військовослужбовцем і соціумом, у якому він перебуває.

На нашу думку, спроби сформулювати кількісні показники здоров'я будуть сприяти усвідомленню юридичних аспектів здоров'я людини, формулюванню юридичних норм відносно прав та обов'язків військовослужбовців, пов'язаних з їхньою професійною діяльністю. Результати такої роботи повинні бути закріплені в нормативно-правовій базі. Тому необхідно найближчим часом завершити роботу над проектом Закону України "Про стандарти професійного здоров'я військовослужбовців", який установить норми поведінки військовослужбовця для збереження ним власного здоров'я; норми забезпечення умов праці та побуту військовослужбовця і членів його родини; відповідальність сторін за порушення вимог даного закону. Така робота буде сприяти становленню сучасних Збройних сил України як організації нового, європейського типу [7].

-
1. Біла книга 2005. Оборонна політика України / Міністерство оборони України. – К. 2006. – 134 с.
  2. Біла книга 2006. Оборонна політика України / Міністерство оборони України. – К. 2007. – 95 с.
  3. *Кудрявцева Е.Н.* Здоровье человека: проблемы, суждения // Вопросы философии. – 1987. – № 12. – С. 98–108.
  4. *Григорьев С.И.* Социологический витализм: теоретико-методологический потенциал и технологические возможности // Социология. – 2005. – № 2. – С. 8–18
  5. *Григорьев С.И.* Социологическая концепция жизненных сил человека: контекст развития социальной культуры на пороге XXI века // Социология на пороге XXI века: новые направления исследования. – М., 1998.
  6. *Калагін Ю.А.* Соціально-професійний потенціал військовослужбовців // Третя наук. конф. Харківського ун-ту Повітряних Сил ім. Івана Кожедуба. – Х.: ХУПС. – 2007. – 208 с.
  7. Міністр оборони України Анатолій Гриценко привітав керівників військових навчальних закладів, науково-педагогічних працівників, слухачів, курсантів, студентів та ліцеїстів з Днем знань та початком нового 2007/2008 навчального року / Управління прес-служби МО України. – К., 2007. – 31. верес.